

Avusturya İktisadının İktisadî Düşünceye Katkıları Üzerine

Mustafa Acar

Prof. Dr. | Kırıkkale Üniversitesi İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

Liberal Düşünce, Cilt 15, Sayı 59 - 60, Yaz-Güz 2010, s. 203 - 214

Avusturya iktisadı iktisadî düşünceye önemli katkılar yapmış önemli bir gelenektir. Bugün iktisadî analizin temel taşları arasında yer alan pek çok kavramı iktisadî düşünceye Avusturya iktisadı geleneğine mensup iktisatçılar kazandırmışlardır. Mark Skousen'in iktisatçı-düşünürlerin hayatlarını ve iktisadî düşünceye katkılarını tartıştığı *İktisadî Düşünce Tarihi* adlı muhteşem eserinde önerdiği üzere, "Sarkaç" yaklaşımı yerine "Totem Direği" yaklaşımıyla bakıldığında,¹ Avusturya iktisadı iktisadî düşünce okulları içinde en tepeye yerleştirilmeyi hak eden, farklı ve zengin bir gelenektir.

En azından Merkantilist dönemden bu yana iktisadî düşünce tarihinde ortaya çıkan yaklaşımları, aralarındaki nüanslar bir kenara bırakılırsa, "piyasacı" ve "kumandacı" yaklaşımlar olarak iki kategoride toplamak mümkündür. Bir yanda Adam Smith'in temellerini attığı, "doğal özgürlükler sistemi" olarak betimlenebilecek, sonradan Klâsik liberal iktisadî öğreti olarak anılacak olan, piyasacı, serbest ticaretçi ve özgürlükçü gelenek vardır. Öte yanda ise Merkantilistlerden başlayıp sonraki kuşaklara onlardan miras kalan, sosyalistlerin katkılarıyla zenginleşen, bugün ulusalcıların dört elle sarıldığı, içe kapanmacı, korumacı, müda-

¹ Orijinal adı *The Making of Modern Economics* (Modern İktisadın İnşası) olan bu önemli eserinde Skousen (2005), iktisatçıları ülkelerin zenginliği ve özgürlüğüne yaptıkları katkıları esas alarak, -kabilenin en önemli şefini Totem direğinin en tepesine yerleştiren bazı Kızılderili geleneklerinden ilhamla- yukarıdan aşağıya sıralamayı önermektedir. Bu sıralamaya göre, iktisat tarihinin üç önemli simasından Smith en üstte, Keynes ortada, Marx en altta yer almaktadır.

haleci, piyasa karşıtı ve güdümcü gelenek yer almaktadır. Bu ikili ayrım çerçevesinde Merkantilizm, sosyalist-Marksist iktisat, Keynesyen iktisat, Kurumcu iktisat ve post-Keynesyen iktisat “kumandacı” yaklaşımlar kategorisine girmektedir. Buna karşılık Klâsik iktisat, Neoklâsik iktisat, Parasalcı iktisat, Yeni Klâsik iktisat ve Avusturya iktisadı “piyasacı” yaklaşımlar kategorisine girmektedir. Avusturya iktisadı piyasacı çözümlerden yana olmak bakımından geleneksel Neoklâsik iktisatla aynı düzlemde yer almakta; ancak özellikle iktisatta matematiğin kullanımı, konjonktür dalgalanmaları ve krizler karşısında izlenecek iktisat politikaları konusunda Neoklâsik gelenekten ve onun devamı niteliğindeki Parasalcı ve Yeni Klâsik gelenekten ayrılmaktadır. Bu yazıda, “formel” kalıplar içine fazla sıkıştırmadan, teknik detaylara girmeden, Avusturya iktisadının iktisadî düşünceye yaptığı katkılar değerlendirilmektedir.²

Son söyleyeceğimizi daha baştan söylemek gerekirse, Avusturya iktisadı bir yandan öncülük ettiği “marjinalist devrim”le Adam Smith’in doğal özgürlükler sistemini 19. Yüzyıl sonlarında yeniden diriltmiş; değer ve bölüşüm sorununun çözülmesine büyük katkıda bulunmuş; metodolojik bireycilik ile yöntem tartışmalarını derinleştirmiş; bir yandan da tarihi boyunca iktisat yazınına çok sayıda önemli kavram armağan etmek suretiyle iktisadî düşünce birikimini zenginleştirmiştir. Aşağıda bu katkılardan bazıları kısaca açıklanmaktadır. Altını çizmek gerekir ki, Avusturya iktisadının iktisadî düşünceye katkıları hiçbir şekilde burada tartışılan şeylerle sınırlı değildir.

Marjinalist Devrim, Sübjektif Değer ve Bölüşüm Sorunu

Marjinalist devrim, iktisat tarihinde anılmaya değer en önemli kırılma noktalarından biridir. Avusturyalı iktisatçıların öncülüğünü yaptığı marjinalist devrim, bir yandan sosyalist cenahtan gelen saldırılarla sendeleyeni Klâsik liberal öğretinin (Adam Smith’in temellerini attığı doğal özgürlükler sisteminin) yeniden dirilmesini sağlamış, bir yandan da yeni bir değer teorisi geliştirerek iktisatta bölüşüm sorununun çözülmesine büyük katkı yapmıştır. Marjinalist devrimin ürettiği ve bugün bile iktisadî analiz yapı taşları olarak kullanılan bir dizi önemli kavram arasında marjinal değer, marjinal fayda, marjinal maliyet, marjinal ürün ve marjinal verimlilik gibi kavramlar bulunmaktadır.

Marjinalist devrime gelinceye kadar Klâsikler ve sosyalist iktisatçılar değer emek tarafından belirlendiğine hükmetmişlerdi. Emek-değer teorisi adı verilen bu teoriye göre değer objektifi ölçütü olsa olsa emek olabilirdi ve bir malın değeri, üretiminde kullanılan emekle ölçülebilirdi. Daha fazla emek içeren mal daha değerli olmalıydı. Klâsikler ve sosyalistler buradan “kullanım değeri” ve “değişim değeri” ayrımına gittiler. Buna göre, kullanım değeri yüksek olan bir

² Avusturya İktisat Okulunun tarihsel gelişimi ve metodolojisi konusunda daha formel ve ayrıntılı bir tartışma Yay (2004)'te bulunabilir.

malın değişim değeri de yüksek olmalıydı. Bunun ima ettiği sonuç, hayatımızın devamı için zorunlu olan (dolayısıyla kullanım değeri yüksek) nesnelere aynı zamanda fiyatlarının da yüksek olması gerektiğiydi.

Oysa değere bu şekilde bakmak, değere objektif bir ölçü aramak, değerlerin kaynağını emeğe bağlamak sorunlu bir yaklaşımdı. Nitekim bu bakış açısı iktisatta “elmas-su paradoksu” olarak bilinen paradoksu izah edemiyordu. Elmasın hayatın devamı için hiçbir zorunluluğu yoktu, elmassız da yaşanabilirdi; oysa susuz yaşamak imkânsızdı. Yukarıdaki bakış açısına göre elmas ucuz, su ise pahalı olmalıydı; ama gerçekte durum bunun tam tersiydi. O halde, değer meselesine çok daha farklı bir pencereden bakmak gerekiyordu. İşte Avusturyacı iktisatçıların öncülüğünde geliştirilen ve değerlerin subjektif karakterine vurgu yapan “Subjektif Değer Teorisi” imdada yetişmiş ve elmas-su paradoksunu çözmüştür.

Bu son derece önemli ve yeni bakış açısına göre, (emek-değer teorisinin ileri sürdüğünün aksine) değer subjektif karakterlidir; değerlerin objektif bir kaynağı da, ölçüsü de yoktur. Değer öznel; öznenin gözünde anlam kazanır; tüketicinin gözünde belirlenir. Kişinin içinde bulunduğu koşullara, ihtiyacın şiddetine, söz konusu nesnenin kıtlık derecesine göre belirlenen bir şeydir. İçinde bulunulan koşullara göre, ihtiyacın şiddetine göre, malın kıtlık derecesine göre ve alternatifinin bulunup bulunmamasına göre, aynı malın değeri çok değişebilir. Nitekim çölde susuzluktan ölmek üzere olan birine “elmas mı, su mu” diye sorarsanız, elması elinin tersiyle itecek, suya sarılacaktır. Çünkü o koşullarda su hayat kurtarır, bu nedenle de bir şişe suya bir servet bağışlansa yeridir. Elmasın ise o koşullarda hiçbir değeri yoktur. Oysa aynı kişiyi etrafta bol miktarda artılmış su şişelerinin ve su musluklarının bulunduğu, “normal” bir ortama getirdiğinizde, bu defa tercihi muhtemelen elmastan yana olacaktır.

Değerlerin subjektif karakterine işaret eden başka bir örnek de, üretiminde belirli miktarda emek harcanmış aynı nesnenin bir kişi için çok değerli olabilirken, başka bir kişi için beş para etmemesidir. Okuma-yazması olmayan bir insan için, gösterişli malzemelerden üretilmiş bir kalemin hiç bir değeri yoktur; zira kalem o kişinin hiçbir ihtiyacına cevap vermez. Oysa okuma yazması olan, elinin altın da bilgisayar veya başka bir imkânı olmayan ama bir yerlere bir mesaj iletme veya bir şeyler yazma ihtiyacı duyan bir insan için aynı kalem altın değerindedir. Örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür. Kısaca değer subjektif karakterlidir; kişinin gözündedir; değişkendir; objektif ve değişmez bir değer ölçütü yoktur. Bu bağlamda, Klâsik iktisatçılar ve sosyalist iktisatçıların en büyük yanlışlarından biri, emek-değer teorisidir. Avusturya iktisadının katkılarıyla, subjektivizmin yükselişiyle, bundan yüz yıldan daha uzun bir süre önce iktisatçılar camiasının büyük çoğunluğu tarafından terk edildiği halde, bugün bazı sosyalist iktisatçılarca hâlâ emek-değer teorisinin savunulmaya çalışılması gülünçtür.³

³ Değerin kaynağının ve objektif ölçütünün emek olmadığını söylemek emeğe ve alın terine değer vermemek veya insanın insan tarafından sömürülmesini meşru görmek anlamına gelmez. Bu iki şeyi sık sık yapıldığı gibi birbirine karıştırmamak gerekir. Biri nesnelere değerini nasıl belirleyeceğimizle, diğeri ise kişinin kazancının nasıl meşru hâle geleceğiyle ilgilidir.

Marjinalist devrimin armağan ettiği “marjinal” (uç nokta, son birim) kavramından daha bir dizi önemli kavram türetilmiştir: marjinal değer, marjinal fayda, marjinal ürün, marjinal verim, marjinal maliyet gibi. Bunlar, bir malın fiyatının belirlenmesinde, bir üretim sürecinin maliyetinin hesaplanmasında, bir kaynağın veya üretim faktörünün ne kadar verimli çalıştığına tespit edilmesinde, dolayısıyla “rasyonel hesap” yapılmasında belirleyici önemi olan kavramlardır.

Bu bağlamda, bugün iktisadın evrensel yasaları⁴ arasında bulunan “azalan marjinal fayda yasası,” bir nesnenin homojen birimlerinden daha fazla tüketildikçe, ilâve her birimden alınacak faydanın giderek azalacağını ifade eder. (Çok susamış bir insana su verseniz, ilk bardaktan çok büyük bir lezzet alacak; bunu izleyen her bir bardağın o kişiye sağlayacağı fayda giderek azalacak, bir noktadan sonra negatife dönecektir.) Benzer şekilde, *ceteris paribus*, üretimde kullanılan bir kaynağın veya üretim faktörünün miktarı artırıldıkça, bu faktörün ilâve her bir biriminin üretime yapacağı katkı giderek azalacaktır (“azalan verimler kanunu”). Yine bu çerçevede bir nesneye ödenecek fiyat, o nesnenin son biriminden elde edilecek faydaya büyük oranda bağımlıdır, dolayısıyla, “marjinal değer” bir nesnenin değişim değerinin tespitinde belirleyici bir önem taşır.

Marjinalist devrimin iktisadî düşünceye yaptığı çok önemli bir katkı da “iktisatta bölüşüm sorunu” konusunda olmuştur. Buna göre üretim faktörlerinin çıktıdan alacakları pay, çıktıya yaptıkları katkı oranında olacaktır. Yani faktör fiyatlarının tespitinde belirleyici olan, marjinal verimliliklerdir. Bunun anlamı, “kim üretime ne kadar katkıda bulunuyorsa, üretimden de o kadar pay alır” kuralıdır. Bu anlamda iktisatta bölüşüm sorunu Avusturyacı iktisatçılarca 19. Yüzyıl sonları ve 20. Yüzyıl başlarında çözülmüş bir sorundur. Ne hazindir ki, Ricardo ile başlayan yanlış bir yaklaşım sosyalistlerce ve Keynesyen iktisatçılarca gönülden benimsenmiş, “sosyal adâlet, gelir dağılımında eşitlik, hakça bölüşüm, devletin yeniden dağıtımcı rolü...” gibi kavramlar üzerinden bugün hâlâ içinden çıkılmayan bir sorunsal hâline getirilmiştir.⁵

Smith toplumsal zenginliğin yaratılmasına (üretime) odaklıyken, Ricardo bu zenginliğin paylaşılmasına (bölüşüme) odaklanmış; Ricardo’nun “toplumsal zenginlikten daha fazla pay kapmak için farklı kesimlerin yarıştıkları” fikri Marx’ta

⁴ İktisadın evrensel yasaları olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Bazıları iktisadî olguların tarih-kültür-ideoloji bağımlı olduğunu, bu nedenle evrensel karakterli olmadığını ileri sürerken, bazıları bunun aksini savunmaktadır. Bu satırların yazarına göre iktisadî olguların tümü evrensel-değişmez karakterli olmamakla birlikte, iktisadın zamana ve mekâna dayanıklı, genel geçer evrensel yasaları vardır. Bunlar arasında şunları saymak mümkündür: 1. Her şeyin bir bedeli vardır, hiçbir şey bedava değildir; 2. Her şeyin bir alternatif maliyeti vardır; 3. Fiyatlar son tahlilde piyasa (arz ve talep) tarafından belirlenir; 4. Değer subjektif karakterlidir; 5. Marjinal fayda ve marjinal verim azalma eğilimindedir, 6. Serbest ticaret her iki taraf için de kazançlıdır, 7. Karşılıksız para basımı ve yapay parasal genişleme fiyatlarda şişkinlik ve ekonomik kriz yaratır, 8. Piyasaya müdahalenin görünmeyen ve niyetlenilmemiş sonuçları vardır.

⁵ Türkiye’nin önde gelen kimi iktisatçıların ve iktisat bölümlerinde ders veren akademisyenlerin biraraya geldiği, 2010 yılı başlarında Ankara’da yapılan bir bilimsel toplantıda, “kapitalizmin eşitsiz bölüşümü”nden, iktisatta bölüşüm sorununun çözümü için devlet müdahalesinin gereğinden dem vuran sosyalist eğilimli iktisatçılara karşı, “bu sorunun marjinalist devrim sayesinde Avusturyacı iktisatçılar tarafından yaklaşık yüz yıl önce çözülmüş olduğunu” söylediğimde, bazılarının bu argümanları ilk defa duyduklarını düşündüren tuhaf bakışlarına muhatap olduğumu hatırlıyorum.

“sınıf mücadelesi” biçimini alarak sosyalist bölüşüm modellerine ilham kaynağı olmuştur. Buna göre üretim farklı, bölüşüm farklı bir olgudur; üretim için işbölümü, uzmanlaşma, verimlilik gibi şeyler önemli ve belirleyicidir. Oysa çıktının paylaşımının belirli kanunları yoktur; bunun için de merkezî otorite yeniden dağıtımçı rolüyle devreye girmelidir. Oysa marjinalist devrim bunun aksini ileri sürmektedir: buna göre üretimi gerçekleştirirken işleyen kanunlar neyse, bölüşüme gelindiğinde de aynı kanunlar işlemektedir. Dolayısıyla, kim üretime ne kadar katkıda bulunuyorsa, üretimden hak ettiği şey de o kadardır. Devletin keyfî kararlarla toplumsal zenginliği yeniden dağıtması adâlet değil, bir tür soygundur; verimliliği düşüren, çalışma şevkini kıran, kaynakları israf eden, piyasanın bölüşüm yasalarını çiğneyen bir yaklaşımdır. Devlet önce birilerinden almadan kimseye bir şey veremeyeceği için, devletin yeniden dağıtımçı rolünü masum gösteren yaklaşımlar, bunun yarattığı tahribatı bilerek veya bilmeyerek görmezden gelmektedirler. Kaynakların dağılımı ve gelirin bölüşümü siyasetin keyfî kararlarına değil, ekonominin sağlam yasalarına bırakılmalıdır.

Fırsat Maliyeti (Alternatif Maliyet)

Bence iktisadî düşünce birikiminin en önemli kavramlarından biri, Avusturyacı iktisatçıların önerdiği, fırsat maliyeti (opportunity cost) ya da diğer adıyla “alternatif maliyet” kavramıdır. Avusturya iktisadının iktisat literatürüne en değerli armağanlarından biri olan bu önemli kavram, sadece iktisadî analizde değil, aslında hayatın her alanında kullanılabilir zenginlikte, esnek ve doğurgan bir kavramdır. Kısaca söylemek gerekirse, her şeyin bir alternatif maliyeti vardır.

İktisadî anlamda fırsat maliyeti, kaynakları en iyi kullanım alanında kullanmamakla kaçırılan fırsatı ifade eder. Kaynaklar kıt olduğu için istediğimiz her şeyi birden üretme olanağımız yoktur. Elde bulunan iki alternatiften biri olarak A malının üretimini tercih ettiğimiz anda, B malının üretiminden vazgeçmiş, B’ye fırsat vermemiş oluruz. B malına fırsat vermemekle kaçırdığımız şey, B’den elde edilmesi muhtemel getiridir. O hâlde, A malını üretmenin (A’ya fırsat vermenin) maliyeti, B’nin (vazgeçilmiş olan) getirisidir. Bu durumda eğer A malının getirisi B’ninkinden daha yüksek ise sorun yoktur; doğru tercih yapılmıştır. Oysa B’nin muhtemel getirisi A’ninkinden yüksek ise, A yanlış bir tercihtir, kaynaklar yanlış yerde kullanılmış, israf edilmiştir. Şimdi bu kavramı hayatın öteki alanlarına uyarlamaya çalışalım.

Aslında hayat yaptığımız tercihlerden ibarettir. Arkadaş seçerken, iş seçerken, eş seçerken, yaşayacağımız yeri seçerken,... hayatımız boyunca çok önemli tercihler yaparız. Çoğu kez hayatımızı bu yaptığımız tercihler belirler.⁶ Her yaptığımız

⁶ Burada insan hayatının ne kadarı bilinçli tercihlerden, ne kadarı kendi dışında belirlenmiş “verili” durumlardan oluştuğu tartışmasına girmiyorum. Felsefî uzanımları, “kader ve insanın sorumluluğu” gibi çok önemli boyutları olan bu tartışmayı belki başka bir zamana bırakarak, şu kadarını söyleyelim: bazı şeyleri kendi özgür irademizle seçmemiş, belirli koşulların “içine doğmuş” olma durumu hepimiz için geçerlidir. İnsanın sorumluluğu da, verili durumlar tarafından değil, verili koşullar

seçimin bir getirisi, bir de maliyeti vardır. Fırsat maliyeti (alternatif maliyet) adını verdiğimiz bu maliyet, o tercihi yapmakla kendisinden vazgeçtiğimiz öteki alternatiflerin kaybettiğimiz getirisidir. Sabahleyin tercihini okula gelmekten yana yapmış bir öğrenci, o zaman diliminde okulun dışında yapabileceği birçok şeyden vazgeçmiş demektir. Üniversitede okumayı tercih etmiş birisi, 4-5 yıl boyunca iş bulup çalışma, iş tecrübesi ve kazanç elde etme gibi alternatiflerden vazgeçmiş demektir. Büyük şehir yerine bir taşra kasabasında yaşamayı seçmiş birisi, büyük şehrin sosyal, kültürel, eğitimsel vs. imkânlarından vazgeçmiş demektir.

Bu açıdan bakıldığında, farkında olmalıyız ki, attığımız her adımın, aldığımız her kararın, yaptığımız her hareketin bir alternatif maliyeti vardır. Bu gerçeğin farkında olmak ve ona göre hareket etmek bizi daha sorumlu bireyler yapacaktır. Zamanımızı, enerjimizi, paramızı, sağlığımızı, gençliğimizi, yeteneklerimizi, kendi çabamızla edindiğimiz veya bize bağışlanmış imkânları değerlendirirken dikkatli, ihtiyatlı, düşünerek, hesap-kitap yaparak ve sorumluluk duygusuyla hareket etmek durumundayız.⁷

Girişimcinin Önemi

Avusturya iktisadının iktisat literatürüne katkılarında biri de, girişimcinin önemine yaptığı vurgudur. Daha önceleri üretim faktörleri arasında bile sayılmazken, üretim sürecinde girişimcinin vazgeçilmez önemini kavrayan ve bunu ısrarla vurgulayanlar, Avusturyacı iktisatçılardır. Modern zamanlarda iyice anlaşılmıştır ki, girişimci -eskilerin deyişiyle, müteşebbis, teşebbüs sahibi- olmadan üretim olmaz. Benzetme yerindeyse, elinizde un olabilir, yağ olabilir, şeker olabilir; ama bunların toplamı helva etmez. Bunlar tesadüfen biraraya gelmez; her nasılsa yan yana getirilmiş un, şeker ve yağ kendiliğinden helvaya dönüşmez. Bunları bir araya getirecek, belirli oranlarda karıştıracak ve helvaya dönüşmesini sağlayacak bir ustaya ihtiyaç vardır. İşte üretim sürecinde bu ustanın adı girişimcidir. Emeği, sermayeyi, gerekiyorsa toprağı, öteki girdileri bir araya getirecek, üretimin organizasyonunu yapacak, belirsizlik ortamında risk alacak ve girdilerin çıktıya dönüşmesini sağlayacak kilit önemdeki faktör, girişimciden başkası değildir. Dahası, girişimciyi öteki faktörlerden ayıran başka bir özelliği daha vardır. Emeğin, sermayenin, toprağın çıktıdan alacağı pay, daha baştan, üretim gerçekleşmeden önce bellidir. Oysa girişimcinin bu faaliyetin sonunda eline ne geçeceği belli değildir. Girişimcinin başarılı olamama riski vardır; ürettiği malı satamayabilir; ekonomik kriz veya talep yetersizliği bütün planlarını boşa çıkarabilir; bunun sonucunda da kâr etmeyi beklerken zarar edebilir, veya büsbütün iflâs edebilir.

İçinde önündeki seçenekler çerçevesinde yaptığı bilinçli-iradî tercihler tarafından belirlenmektedir. Bu anlamda yaptığımız veya yapmadığımız tercihlerin hayatımızın akışını belirleyici bir önemi vardır.

⁷ Futbol tutkunlarının yakından âşına oldukları bir söz vardır: "Futbol hiçbir zaman sadece futbol değildir." Bu söze nazireyle, alternatif maliyet kavramının hayatın her alanını kapsayan derin implikasyonlarına bakarak diyebiliriz ki, "İktisat hiçbir zaman sadece iktisat değildir." İktisat bilmenin hayatı anlamayı kolaylaştırdığına kuşku yoktur.

İşte, iktisatçı Knight'a göre kârın kaynağı, kârı meşru bir kazanç hâline getiren şey budur: girişimcinin belirsizlik ortamında aldığı risk.

Girişimcinin bir de toplumsal değişim ve dönüşümde oynadığı kritik rol vardır ki, bunu en iyi ifade eden kavram, yine Avusturya iktisadı geleneğinden yetişen bir iktisatçı olan Schumpeter'in ortaya attığı "kapitalizmin yaratıcı yıkımı" kavramıdır. Buna göre hayatın doğal hareketliliği ve dinamizmi içinde ihtiyaçlar değiştikçe bazı sektörler önemini kaybeder, bazı mallar satılmaz olur, bazı faaliyetler rağbet görmez hâle gelir. Bu durumu en erken hissedenler, piyasadaki değişimi koklayanlar ve yeni duruma giden yolları açanlar girişimcilerdir. Girişimciler eliyle bazı sektörler sönmüşür, kaynaklar bazı sektörlerden çekilirken, yerine yeni sektörler, yeni mallar ve hizmetler konmaktadır. Yeni firmaların eski firmaları, yeni ürünlerin eski ürünleri, yeni teknolojilerin eski teknolojileri piyasadaki kovması biçiminde ortaya çıkan "yaratıcı yıkım" süreci, kapitalist gelişmenin temel dinamiğini oluşturmaktadır (Demir ve Acar, 2005: 433). Aynı doğrultuda Mises de girişimcinin toplumsal işlevini özenle vurgulamıştır. Ona göre "piyasanın itici gücü," teşebbüs eden, geliştiren ve kuramsal olarak düşünen müteşebbistir. Girişimcinin "toplumsal işlevi," kaynakların, sermayenin ve emeğin kullanımını, kazançların sağladığı ödüller ve zararların yol açtığı cezalar aracılığıyla, tüketicilerin taleplerini göz önüne alarak düzenlemektir (Mises, 2008).

Fâizin Zaman Tercih Teorisi

Avusturya iktisadının iktisadî düşünceye önemli katkılarından biri de Böhm-Bawerk'in "fâizin zaman tercihi" teorisidir. Buna göre insanlar şimdi olanı gelecekte olacak olana tercih ederler. Onları şimdi ellerinde olandan vazgeçmeye, bir süre beklemeye, tüketimlerini bir süre için ertelemeye ikna etmenin bedeli ise, fâizdir. Fâize bu yaklaşım, modern zamanlarda "vade farkı" denen şeye çok benzemektedir. Zira vade farkında da alacaklıyı alacağından bir süre için feragat etmeye, -şimdi tahsil etmiş olsa- bu alacak sayesinde şu anda satın alabileceği şeyi bir süre için ertelemeye razı etmek için belirli bir fark ödenmektedir.

Malûm, fâiz çok netameli bir konudur. Bir ucu Kur'anî sınırlara ve inanç alanına girdiği için hassas, üzerinde kalem oynatmanın kolay olmadığı bir konudur. Enteresandır ki, yüzeysel bir bakışla "paranın parayla alınıp satılması," veya "ödünç işlemlerinde ödünç verene ödenen fazlalık" olarak tanımlanabilecek fâiz, yasaklayıcı dinî metinlere ve fetvalara rağmen, tarihin her döneminde Müslüman toplumlarda da yaygın olarak kullanılan bir araç olmuştur. Konunun enine-boyuna tartışılması bu yazının konusu ve kapsamı dışındadır. Burada sadece şu kadarını söylemekle yetinelim: parasal alış-veriş, ödünç alıp-verme, iş hayatında yabancı kaynak kullanımı hayatın kaçınılmaz kıldığı gerçeklerdendir, bu bir. İkincisi, Kur'an'ın yasakladığı "riba" ile modern iktisatta "sermayenin fiyatı" veya "çıktıdan aldığı pay" olarak tanımlanan "fâiz" in birbiriyle örtüşüp örtüşme-

diği, ya da ne kadarının örtüşüp ne kadarının örtüşmediği bir hayli tartışmalıdır. Üçüncüsü, modern iktisat birikimini bilenlerin Klâsik İslâmî kaynaklara ilk elden ulaşacak teknik donanımdan yoksun olmalarına karşılık, İslâmî kaynaklara erişimi olanların da modern iktisat birikiminden yoksun olmaları fâizle ilgili tartışmaları çoğu kez bir “sağırklar diyalogu”na çevirmektedir. Dördüncüsü, bazı radikal eğilimli âlimlerin, Kuran’dan bir âyet, yanına iki hadis ekleyerek “fâizin her türlü haramdır, nokta” şeklindeki fetvaları meseleyi çözmekte, aksine çözümsüzlüğe davetiye çıkarmaktadır. Beşincisi, meseleyi bütün boyutlarıyla yeniden ele alacak, hem İngilizce hem de Arapçayı iyi bilen, hem Klâsik İslâmî birikime hem de modern iktisadî birikime hâkim, “kınayanın kınamasından korkmayan,” geçmiş fetvalara “değişmez Kur’anî hakikat” olarak değil, yararlanılması gereken bir hazine olarak bakan, cesur ve donanımlı bilim adamlarına şiddetle ihtiyaç vardır.

Avusturyacı iktisatçılardan Böhm-Bawerk’in fâizin zaman tercihi teorisi ile bugünkü “vade farkı” olgusunun birbirine çok benzediğini, argümanlarının bugünkü tartışmalara zenginlik katabilecek nitelikte olduğunu tekrar vurgulayarak bu bahsi kapatalım.

Metodolojik Bireycilik

Avusturya iktisadının ayırt edici özelliklerinden biri de, analizlerinde *metodolojik bireycilik* (methodological individualism) yöntemini benimsemiş olmasıdır. Metodolojik bireycilik, toplumsal ilişkileri ifade edecek yasalar ya da düzenliliklerin bireylerin davranışlarına indirgenebileceğini, bu nedenle sosyal bilimlerin en temel yönteminin, bireyin davranışından hareketle toplumsal davranışlara ilişkin genellemelere gitmek olduğunu savunan bir yaklaşımdır (Demir ve Acar, 2005: 282). Buna göre esas olan bireydir; iktisadî olgular bireyin davranışlarından hareketle anlaşılabilir, açıklanabilir, iktisadî yasalar buradan çıkarılabilir. Bireysel davranışa atıfta bulunmadan toplumsal ve iktisadî gerçeklik açıklanamaz.

Buna karşı çıkan yaklaşım ise *metodolojik bütüncülük* (methodological holism). Metodolojik bütüncülük toplumsal olguların sadece onları meydana getiren bireylerin davranışlarının çözümlenmesiyle anlaşılamayacağını; sözkonusu olguların ancak toplumunun bütününe karakterize eden değerler, yapılar ve kurumlarla ilişkilendirilerek anlaşılabileceğini savunur (Demir ve Acar, 2005: 282). Buna göre bir bütün, bireysel unsurların veya parçaların toplamından farklı, ondan daha fazla bir şeydir. Bütünün davranışı parçalarının davranışıyla aynı olmak durumunda değildir. Toplam parçalarına, toplum bireylere, bütün de onu oluşturan unsurlara indirgenemez.

Kişisel olarak bu meselenin henüz çözülmüş bir mesele olmadığını, hattâ kolay kolay kesin bir sonuca bağlanabilir bir mesele olmadığını düşünüyorum. Bütünün bireylerden büsbütün bağımsız olduğu kuşkusuz ileri sürülemez; muhakkak

bireylerin davranışları, hareket tarzları bütün üzerinde belirleyici öneme sahiptir. Ama durum böyledir diye bütün de parçalarına indirgenemez. Topluluğun davranışı bireysel unsurların davranışlarının toplamından ibaret olmayabilir, iki nedenle: sinerji, toplum içinde farklı davranma eğilimi.

Sinerji, bireylerin birbiriyle uyumlu ve birbirinden destek alır bir tarzda hareket ettiği zaman ortaya çıkan zenginleştirici, artırıcı, yaratıcı etkidir. Beyin fırtınasının yeni alternatifler ortaya çıkarma potansiyeli, nicel birikimlerin nitel sıçramalara yol açma imkânı, birleştirilen güçlerin bireylerin tek tek yapamayacakları şeyleri yapabilir kılma yeteneği bu bağlamda akla gelen olgulardır. Bir de, utanma duygusu, “siyaseten doğru” hareket etme ihtiyacı, toplumsal baskı, kitle veya sürü psikolojisi, “kim vurduya gider” beklentisi, “hayvanî dürtüler”in harekete geçme imkânı gibi nedenlerle, insanların kendi başlarına kaldıkları zamanki hareket tarzlarıyla kalabalıkta veya toplum içindeki hareket tarzı her zaman birbiriyle tutarlı olmayabilir. Dolayısıyla, bu satırların yazarına göre, sözü edilen iki yaklaşımdan ille de birini diğeri uğruna yok saymadan hem metodolojik bireycilik, hem de metodolojik bütüncülük yaklaşımlarının dikkate alınması, yerine göre her ikisinden de yararlanılması, her ikisinin gerçekliği anlama çabalarımıza yapabilecekleri katkılardan azamî ölçüde faydalanılması en akla yatkın seçenek gibi görünmektedir.

Avusturyacı Konjonktür Teorisi

Konjonktür dalgalarına Avusturyacı yaklaşım, ya da Avusturyacı konjonktür teorisi de, Avusturya iktisadının iktisadî düşünce birikimine önemli katkıları arasında sayılmalıdır. 16. Yüzyıl’ın sonları ve 17. Yüzyıl’ın başlarından bu yana zaman zaman yaşanan krizler, iktisatçıları krizlerin nedenlerini anlamaya ve açıklamaya yöneltmiştir. Bugün modern makroiktisat literatüründe zengin bir konjonktür dalgalanmaları külliyatı oluşmuştur. İçinden geçmekte olduğumuz küresel ekonomik kriz nedeniyle, bu mesele aynı zamanda son derece güncel bir meseledir. İktisadi faaliyetlerdeki periyodik olmayan ama süreklilik taşıyan dalgalanmaları açıklamaya yönelik olarak ortaya atılan başlıca konjonktür teorileri arasında şunlar sıralanabilir: Keynesyen, Parasalcı, Yeni Klâsik, Yeni Keynesyen, Politik konjonktür teorisi ve Avusturyacı konjonktür teorisi. Aslında iktisadî faaliyetlerin bazen canlanıp bazen de durgunlaşmasıyla oluşan, krizlerle ortalığı sarsan konjonktür dalgalarının açıklanmasında en radikal yaklaşımlardan biri olan Avusturyacı konjonktür teorisinin çoğu makroiktisat kitabında bir alt başlık olarak bile yer bulamaması manidardır.⁸

Kısaca belirtmek gerekirse Keynesyen konjonktür teorisi iktisadî dalgalanmaların nedenini talep dalgalanmalarına bağlı olarak ortaya çıkan stok dalgalanma-

⁸ Örneğin Türkçe literatürdeki en kapsamlı makroiktisat ders kitaplarından biri olan Yıldırım, Karaman ve Taşdemirin Makroekonomi (2009) kitabının ilgili bölümünde Avusturyacı konjonktür teorisi yer almamaktadır.

larına bağlamaktadır. Parasalcı (monetarist) konjonktür teorisine göre konjonktür dalgalanmalarının nedeni para arzındaki dalgalanmalardır. Yeni Klâsiklerin bir versiyonunda (Lucas) eksik bilgi, diğer versiyonunda (reel konjonktür dalgalanmaları teorisi) maliye politikası değişiklikleri ve teknoloji gibi reel faktörler dalgalanmanın tetikleyicisidir. Yeni Keynesyen konjonktür teorisine göre konjonktür dalgalanmalarının nedeni nominal (ücret, fiyat) katılıklarıdır. Politik konjonktür teorisinin de bir versiyonunda (fırsatçı politik konjonktür teorisi) seçim ekonomisi, diğer versiyonunda (rasyonel partizan politik konjonktür teorisi) iktidar adayı siyasi partilerin işsizlik ve enflasyon konusundaki öncelikleri gibi siyasî faktörler konjonktür dalgalanmalarının temel sebepleridir. Avusturyacı konjonktür teorisi ise, -parasalcı yaklaşıma paralel ama ondan daha radikal bir yaklaşımla- parasal şişkinliklerin, bankacılık sistemi kanalıyla yaratılan para-kredi genişlemesinin, karşılığı olmayan para sisteminin ve devletin piyasaya düzenleyici ve kurtarıcı olarak sürekli müdâhale etmesinin konjonktür dalgalanmalarının oluşumunda belirleyici rolü olduğunu ileri sürmektedir.⁹

Kriz gelince nasıl hareket etmek gerektiği konusunda da Avusturyacı konjonktür teorisi diğerlerinden ayrılan en radikal yaklaşımı temsil etmektedir. Keynesyen yaklaşım, devletin âcilen piyasaya girmesini, batanları kurtarmasını, para basıp piyasaya sürerek talebi canlandırmasını önerirken; Monetarist yaklaşım devletin sadece kısa vadede, paniği önlemek için, piyasayı likidite açısından rahatlatmasını, krize müdâhale aracı olarak para politikasını kullanmasını, piyasayı rahatlattıktan sonra köşesine çekilmesini önermektedir. Buna karşılık Avusturyacı konjonktür teorisi, devletin hiçbir şey yapmamasını, piyasanın fiyatları düzeltmesini beklemek gerektiğini, krize yol açan sebepleri en başta yaratanın zaten devlet müdahalesi olduğunu, müdahalenin yeni bir kriz dalgasının tohumlarını ekmek anlamına geleceğini, bu nedenle sağlam para sistemine geçip parasal genişlemeye son vermek ve devleti piyasadan tamamen çekmek gerektiğini dile getirmektedir.

İktisatta Matematiğin Kullanımı

Avusturyacı iktisatçıların çoğunun bir ortak özelliği de iktisatta matematiğin kullanımına sıcak bakmamaları, hattâ, Mises örneğinde olduğu gibi, açıkça buna karşı çıkmalarıdır. Buna göre iktisadî faaliyet esas itibarıyla amaçlı insan eyleminin bir parçasıdır.¹⁰ Bu davranış laboratuvarlarda aynı koşullar altında tekrar tekrar sınanarak aynı sonucu verecek, matematiksel formüllere dökülebilecek bir şey değildir. Her an yenilenen, birbirini aynen tekrar etmeyen, her gün yeniden keşfedilmesi gereken bir olgudur. O nedenle iktisadî analiz matematiğe kurban edilmemeli, matematik iktisadî analizden dışlanmalıdır.

⁹ Daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. Rothbard (2008) ve Ebellig (2004).

¹⁰ Bu konudaki en önemli müracaat kitaplarından biri, Türkçe'ye de kazandırılmış olan, Mises'in ünlü İnsan Eylemi (*Human Action*) adlı kitabıdır (2008).

İngilizce konuşulan dünyada medenî tartışmalarda yaygın kullanılan bir deyimle söylessek, bu görüşü ileri sürenlere bütün saygıyla birlikte, “I beg to differ” (müsaadenizle, farklı düşünüyorum). Bu bağlamda, sorulması gereken sorulardan biri, matematik kullanmadan Mises’in çok üzerinde durduğu “rasyonel hesap” yapılabilir mi, sorusudur. Öyle ya, matematiği kullanmadan nasıl rasyonel hesap yapılacaktır? Mises’in sosyalizme yönelik temel eleştirisi, sosyalizmde rasyonel hesabın yapılamayacağı, çünkü piyasa fiyatlarının olmadığı, çünkü mülkiyet haklarının korunmadığıdır. Bunların hepsi doğru, sosyalist iktisatçıların altında ezildiği, vurucu eleştirilerdir. Ama unutulmaması gereken bir nokta da, her türlü fayda-maliyet analizinin, fırsat maliyeti hesabının, kâr-zarar hesabının, iktisadî faaliyeti anlamlı kılacak rasyonel hesabın belirli ölçüde matematik kullanmayı gerektirdiğidir. Bu bağlamda, benim önerim, *ifrat ve tefritten kaçınmak* gerektiğidir.

İfrat ve tefritten kaçınmak, iki aşırı uçtan da uzak durmak gerektiğini hatırlatan bir deyimdir. Herhangi bir konuda takınılabilecek aşırı tavırlardan kaçınmayı ve “orta yol” üzere olmayı öğütler. Bu satırların yazarına göre iktisatta matematiğin kullanımı konusunda da bu öğüde uymak ve bir orta yol tutturmak en doğrusudur. Bu orta yol ise, iktisadî analizde matematiği bir araç olarak kullanmak, ama onu büsbütün matematiğe boğmamak; insanı rakamlara kurban etmemektir.

Bu çerçevede *ifrat*, bazı Neoklâsik iktisatçıların yaptığı gibi, iktisadı matematiğe indirgemek, sosyal-kültürel boyutu neredeyse yok saymaktır. 20. Yüzyıl başlarında fizikten ödünç alınan kavramlarla iktisadın evrensel yasaları olan bir bilim olduğunu göstermeye çalışan Neoklâsik iktisatçılar matematiksel araçları yoğun biçimde kullanmaya başlamışlardır. Bunların açtığı çığırdan yürüyen, Neoklâsik, Keynesyen, Parasalcı ve Yeni Klâsik iktisatçıların bir kısmı zamanla işi iyice çığırından çıkarmışlar, iktisadî analizi neredeyse matematiksel analize indirgemişlerdir. Öyle ki, bugün ABD’nin en tanınmış bazı üniversitelerinin doktora programlarında iktisadî düşünce tarihi ve iktisadî kalkınma konusunda neredeyse hiç ders yer almamakta, buna karşılık -matematik, matematiksel iktisat, istatistik, ekonometri, matematiksel istatistik, sayısal yöntemler, genel denge analizi... gibi- doğrudan veya dolaylı olarak matematiğe dayalı dersler neredeyse programın tamamını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, bugün müfredat programlarına öncülük eden Batılı üniversitelerin birçoğunda iyi iktisatçı olmanın olmazsa olmaz koşulu, iyi matematik bilmek ve matematiği bilimsel-akademik çalışmalarında yoğun biçimde kullanmak olarak görülmektedir.

Buna karşılık diğer aşırı tavır olan *tefrit*, en uç şeklini *post-otistik iktisat* adı verilen ve son yıllarda kısmen popüler olmuş geleneğin argümanlarında ifadesini bulan ve matematiği iktisattan tümüyle dışlamayı öneren tavidir. Neoklâsik iktisadın bakış açısından hazzetmeyen, Klâsik liberal öğretiyeye soğuk, küreselleşme sürecine kapitalizmin emperyalist yayılması olarak bakan ve “Neoliberalizm”i kapitalizme bir hakaret terimi olarak kullanma eğiliminde olan Fransız sosyalistlerinin öncülüğünü yaptığı post otistik iktisat, iktisatta matematiğin kullanımına şiddetle karşıdılar. Onlara göre matematik iktisadın insanî boyutunu yok etmek-

te, sosyal ve kültürel boyutları görmezden gelerek, iktisadı rakamlara indirgemektedir. Başta Mises olmak üzere, kimi Avusturya iktisatçıları da, post otistik iktisatçılar kadar olmasa da, iktisatta matematiğin kullanımına karşıdırlar.

Yukarıda söylendiği gibi, bu satırların yazarına göre, her iki tavır da yanlıştır; biri ifrat, diğeri tefrittir. İki yanlış bir doğru etmez; bir yanlıştan kaçarken bir diğere yanlışa saplanmamak gerekir. Matematiğin iktisattan dışlanması hem rasyonel hesap yapabilmeyi imkânsız kılar; hem de matematik olmadan, ideolojik-siyasî kaygılarla yapılan, sağlam temellerden yoksun, boş spekülasyonların reddedilmesi zorlaşır. Atalarımız “elin ağzı torba değil ki büzesin” demişler; politika reçeteleri önerirken “ağzı olan konuşmakta,” her önüne gelen bir şeyler söylemektedir. Matematiğin evrensel diline döküp, önerilerimizin altını sayısal analizlerle dolduramazsak, kimin önerisinin daha itibara değer olduğunu kanıtlanma konusunda işimiz zordur. O zaman her önerme “sana göre şöyle, bana göre böyle” retoriğine sıkışan, hiçbir konuda net bir sonuca varamamak sonucu doğuran bir “mutlak rölativizm” batağına saplanmaya mahkûmdur. Bu bataklıktan çıkabilmenin ve politika yapımcıların önüne akla yatkın, uygulanabilir, alternatif maliyeti nispeten düşük seçenekler koyabilmenin yolu, rakamların hakemliğine başvurmaktan geçmektedir ki, bu da iktisatta matematiksel araçların kullanımıyla mümkündür.

Kaynaklar

- Demir, Ömer ve Mustafa Acar (2005), *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ankara: Adres Yayınları.
- Ebelling, Richard M. (2004), “Avusturya Okulunun Konjonktür Dalgalanmaları Teorisi,” (çev. B. Akın), *Piyasa*, Yaz 2004, Sayı 11, ss. 121-125. [Orijinali: The Austrian Theory of the Business Cycle, www.fee.org/]
- Mises, Ludwig v. (2008), *İnsan Eylemi*, (çev. İ. Aktar, ed. M. Acar), Ankara: Liberte Yayınları.
- Skousen, Mark (2005), *İktisadi Düşünce Tarihi (Modern İktisadın İnşası)*, (çev. M. Acar, E. Erdem ve M. Toprak), 2. baskı, Ankara: Adres Yayınları.
- Rothbard, Murray (2008), “Ekonomik Krizler, İşçevrimleri, Mises ve Çağımızın Paradigması,” (çev. M. Acar), *Liberal Düşünce*, Yaz-Sonbahar 2008, 13 (51-52): 33-44.
- Yay, Turan (2004), “Avusturya İktisat Okulunun Tarihsel Gelişimi ve Metodolojisi,” *Piyasa*, Yaz 2004, Sayı 11, ss. 1-29.
- Yıldırım, Kemal, Doğan Karaman ve Murat Taşdemir (2009), *Makroekonomi*, 8. baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.